

6. Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde Çocuk ve Eđitim¹

Erhan AKDAĐ²

APA: Akdağ, E. (2023). Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde Çocuk ve Eğitim. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 79-92. DOI: 10.29000/rumelide.1379391.

Öz

Mehmet şenkaya ve Dr. Mehmet Saadettin Aygen'in Afyonkarahisar halkından derleyerek 1981 yılında kitap olarak yayımladıkları *Afyonkarahisar Bilmeceleri* folklorik açıdan oldukça değerli bir eserdir. Afyonkarahisar halkının sıkça sorduğu 516 bilmecedan oluşan bu eser, kent kültürüne özgü birçok önemli veri içermektedir. Söz konusu bilmecelerden hareketle Afyonkarahisar halkının bilgi, inanç, duygu ve düşünce dünyasına ilişkin pek çok çıkarımda bulunulabilir. *Afyonkarahisar Bilmeceleri* Afyonkarahisar halkının çocuğa ve eğitime bakışını gözler önüne seren zengin bir kaynaktır. Bu bilmeceleri inceleyerek Afyonkarahisar halkının "çocuk" ve "eğitim" kavramlarına yüklediği anlamla değeri saptamak mümkündür. Örneğin, söz konusu eserde "*Ufack boyu var / Türölü türölü huyu var*" (şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) sorusuyla yer alan ve yanıtı "çocuk" olan bilmece, Afyonkarahisar halkının çocuğu gelişim bakımından küçük gördüğünü, bununla birlikte çocuğun davranış zenginliğinin bilincinde olduğunu gösterir. "Çocuk" yanıtlı bir diğer örnek olan "*Evimin taşı / Gözümün mutlu yaşı*" (şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) bilmecesinde Afyonkarahisar halkının gözünde çocuğun aile kurumunun en değerli varlığı, dayanak noktası olduğu görülür. Eserde bir eğitim aracı olarak "kalem"i soran "*Dilim kurşun veya mürekkep / Kâğıt üzerinde konuşurum hep / Bensiz konuşmayanlara şimdi / Diyorlar iki kulaklı merkep*" (şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) bilmecesi Afyonkarahisar halkının okuma-yazma becerisine verdiği değeri ve cahil insanı küçümseğiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayalı bu çalışmada, Mehmet şenkaya ve Dr. Mehmet Saadettin Aygen'in *Afyonkarahisar Bilmeceleri* adlı kitabında "çocuk" ve "eğitim" kavramlarını örnekleyen kırk bilmece tespit edilerek Afyonkarahisar halkının "çocuk" ve "eğitim" algısı değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bilmece, çocuk, eğitim, *Afyonkarahisar Bilmeceleri*

Children and Education in *Afyonkarahisar Bilmeceleri*

Abstract

Afyonkarahisar Bilmeceleri, compiled by Mehmet şenkaya and Dr. Mehmet Saadettin Aygen from the residents of Afyonkarahisar and published as a book in 1981, is a very valuable work in folklore terms. This work, which consists of 516 riddles frequently asked by the inhabitants of Afyonkarahisar, contains much important information about the culture of the city. From these riddles, many conclusions can be drawn about the knowledge, beliefs, feelings and thoughts of the people of Afyonkarahisar. *Afyonkarahisar Bilmeceleri* is a rich source that reveals the attitude of Afyonkarahisar residents towards children and education. By analyzing these riddles, it is possible to determine the meaning and value that the people of Afyonkarahisar attach to the terms "child" and

¹ Bu çalışma, 23-25 Mart 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da düzenlenen Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi (UBEK)'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Afyonkarahisar, Türkiye), erhanakdag@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3368-6064 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 16.08.2023-kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379391]

“education.” For example, the riddle with the question “*Ufacık boyu var / Türlü türlü huyu var*” (Şenkaya and Aygen, 1981, p. 30), whose answer is “child”, shows that the people of Afyonkarahisar consider the child to be small in terms of development, yet they are aware of the richness of the child’s behavior. In the riddle of “*Evimin taşı / Gözümün mutlu yaşı*” (Şenkaya and Aygen, 1981, p. 30), another example with the answer of “child”, it is seen that the child is the most valuable asset and mainstay of the family institution in the eyes of the people of Afyonkarahisar. The riddle of “*Dilim kurşun veya mürekkep / Kâğıt üzerinde konuşurum hep / Bensiz konuşmayanlara şimdi / Diyorlar iki kulaklı merkep*” (Şenkaya and Aygen, 1981, p. 13), which asks about the “pen” as an educational tool in the work, is remarkable in that it shows the value that the people of Afyonkarahisar attach to literacy skills and that they underestimate the ignorant people. In this study based on document analysis, which is one of the qualitative research methods, forty riddles exemplifying the concepts of “child” and “education” in the book titled *Afyonkarahisar Bilmeceleri* by Mehmet Şenkaya and Dr. Mehmet Saadettin Aygen were identified and the perception of “child” and “education” of Afyonkarahisar people was evaluated.

Keywords: Riddles, children, education, *Afyonkarahisar Bilmeceleri*.

1. Giriş

Çocuk, toplumun yarımını elinde bulunduran ve medeniyetlerin gelişim ve değişiminde kilit rol oynayan en değerli varlıktır. Saflığın ve temizliğin simgesi olarak görülüp her türlü yapmacıktan uzak olduğu düşünülen çocuk (Uçan, 2005, s. 18) çevreyi, yaşamı, evreni bilme ve anlamlandırma amacı güder. Tanık olduğu, deneyimlediği, öğrendiği durum ya da olaylar çocuğun yorumlama ve değerlendirme becerisini geliştirir. Yetiştirdiği kültürden, coğrafyadan edindiği bilgi, görgü ve değer çocuğun mensubu olduğu topluma yönelik tutum ve davranışlarını belirler. Çocuğun toplumdan aldıklarını geleceğe taşıyarak bu yolla medeniyeti şekillendirmesinde “kültür” kavramı öne çıkar. Aydın (2007) kültürü insanı diğer canlılardan ayıran en önemli olgu; insanın hayatta kalmasını ve türün devamını sağlayan yegâne avantaj; insanın doğa dışında yarattığı ve ona eklediği maddi ve manevi her şey olarak tanımlar (s. 25). Kültürü yaşamsal bir gereksinim ve yaşama katılan her türlü iz olarak gören bu bakış açısının yanında Kaplan (1983) edebiyatla denk tuttuğu kültürü resim, musiki, mimari gibi güzel sanatların yanında insanlığın elinden çıkma her türlü üretim olarak değerlendirir (s. 11). İnsana ve medeniyete ait her şey olarak nitelendirilen kültürün çocuğun kişiliğinin oluşması ve gelişmesinde belirleyici etkisi bulunur. Kendi kültürlerini çocuklarına sağlıklı bir şekilde aktaramayan toplumlar farklı kültürlerin ve yaşam biçimlerinin boyunduruğu altında kalırlar. Özgün olmayan bir toplumun medeniyete katacağı bir yenilik ya da farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle toplumlar çocuklarını sağlıklı ve iyi kişilikli bireyler olarak yetiştirmekle sorumludur.

Çocuğun kişilik gelişiminde okumanın, kitapların dolayısıyla edebiyatın önemli işlevleri bulunur. “Duygu, düşünce, hayal ve izlenimlerin sözlü veya yazılı olarak güzel ve etkili bir biçimde anlatılması sanatı” (Kavcar, 2017, s. 108) olan edebiyatın insanlık ve medeniyet üzerinde arındırıcı, dönüştürücü ve sağaltıcı bir etkisi vardır. Bu noktada, Can’ın (2006) zihinsel ve ruhsal arınmaya işaret ederek bir eser meydana getirmek üzere sanatsal yaratmaların koşulu olarak gördüğü katharsis (s. 63-64) kavramı öne çıkar. Sanatçının söz konusu arınma çabası bireyin/okurun farklı, aykırı, zengin yaşam deneyim ve öngörülerini kazanarak “insan” olma erdemine ulaşmasını sağlar. Böylece okuma edimi ve kitap kişilik gelişiminde başat bir rol üstlenir. Temel iletişim aracı olan dilin gelişmesinde, insanlar arası ilişkilerin şekillenmesinde ve toplum barışının sağlanmasında kitaplar belirleyicidir. Sever (2003) çocuk kitaplarını, okul öncesi dönemden başlayarak dilsel becerilerin edinilmesi sürecinde çocuklara

“zenginleştirilmiş bir dil çevresi” yaratan önemli bir değişken olarak değerlendirir (s. 28). Çocuğun dil becerisinin, estetik beğenisinin, sözcük dağarcığının, duygu ve düşünce dünyasının gelişiminde edebî eserler lokomotif görevi üstlenir. Eğlendirerek öğretme özelliği taşıyan bu eserlerle çocuk birçok konuda bilgi ve görgüsünü artırır. Edebiyat çocuklara iyiyi, güzeli, estetik olanı duyumsatır, sezdirir, kavratmaya çalışır. Yalçın ve Aytaş (2016) malzemesi dile dayanan, duygu, düşünce ve hayalleri dile getiren, edebî ve estetik değeri olan edebiyatın bayağılığı, çirkinliği kabul etmediğine dikkat çeker (s. 19). Bu özelliğiyle edebî üretimler çocuğu iyiye, güzele yönelterek onun duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirme görevi üstlenir. Edebiyatın çocuk gelişimine katkısını Şimşek (2005) zevk ve güzellik duygusu bakımından gelişmek, oyalanmak, eğlenmek ve yaşamı, insanı, yakın çevreyi tanıma fırsatına kavuşmak olarak açıklar (s. 30). Çocuk; çevresini, insanları, dünyayı ancak edebiyat aracılığıyla daha kolay tanıma, anlama, değerlendirme ve özümseme olanağı bulur. Edebî eserler çocukları zengin olay, olgu ve durumlarla karşı karşıya getirerek onların çok yönlü düşünmelerini ve farklı bakış açıları geliştirmelerini sağlar.

Çocuklara kendi toplumunun gelenek ve görenekleriyle kültürünü aşılama halk edebiyatı ürünlerinin payı büyüktür. Bu ürünler çocukları bilgi, görgü ve anlayış bakımından geliştirme, estetik açıdan besleme, sosyalleştirme, millî ve manevi değerler bütününde birleştirme özelliği taşır. Özellikle sözlü edebiyat ürünlerinden başta ninni, tekerleme, masal, bilmece, mani, ağıt olmak üzere atasözü, halk hikâyesi, destan ve efsane toplumun ortak serüvenini, sevincini, hüznünü yansıtarak kuşaktan kuşağa aktaran önemli birer kaynaktır. Bilmeceler çocuklar açısından son derece ilgi çekici, düşündürücü ve eğlendirici bir oyun araçlarıdır. Egemen, Yılmaz ve Akil'e (2004) göre oyun, çocuğun hiçbir dış baskı etkisinde kalmadan kendi isteği ile girdiği tüm etkinliklerdir (s. 39). Çocuklar tekerlemeyi andıran hoş ezgisi, ipuçlarından yola çıkarak çözüme götüren aşamaları nedeniyle bilmeceyi eğlenceli bir oyun olarak görürler. Her ne kadar Boratav (1982) bilmeceleri yalnızca çocukların tekelinde bir eğlence türü (s. 115) olarak değerlendirse de Tezel (2000) onların hiçbir zaman çocuklar için uydurulmuş veya çocuklar tarafından yaratılmış ürünler olmadığını, bilmecelerin çocuk terbiyesiyle bir ilgisinin bulunmadığını belirtir (s. VII). Bilmeceler ne bir yaş aralığıyla ne bir zümreyle ne de belirli bir kültür ya da coğrafyayla sınırlandırılabilir. İnsanlığın ortak mirası olan bilmeceler soruldukları ortamlarda, toplantı ve meclislerde yediden yetmiş herkesi düşündürerek eğlendirir. Nitekim Eker (2012) halk edebiyatı ürünlerinin insanlar ve toplum üzerinde eğitme, isteklendirme, bütünleştirme, eleştirme, ders çıkarma, eğlendirme, güldürme, rahatlatma gibi pek çok önemli işlevi olduğunun altını çizer (s. 394). Bu yönüyle bilmeceler insanları -özellikle de çocukları- bir araya getirerek sosyalleştiren, gündelik yaşamın sıkıcılığı ve sıradanlığından uzaklaştıran, zengin bir hayal dünyasıyla baş başa bırakan ve onlara varlıkların ayırıcı özelliklerini sezdiren yararlı bir oyundur.

2. Bilmece

Bilmece “bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma.” (TDK, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Sözlü halk edebiyatı ürünü olan bilmeceler eğlenme ve öğrenme araçlarıdır. Çocukların bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişimlerine önemli katkısı olan bilmecelerin hayal gücünü, dil becerisini ve problem çözme yeteneğini geliştirme gibi işlevleri bulunur. Elçin (1989) bilmeceyi “tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; zekâ güzellik nevinden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münâsebetler ve çağırışlarla düşünce, muhâkeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözler” (s. 1) olarak tanımlar. Bu kalıp sözler, insanları düşünmeye sevk ederek onların çevrelerini daha dikkatli gözlemlemesini sağlar. Boratav ve Başgöz'e (1974) göre bilmece, çözüm bekleyen küçük bir sorunun

kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür (s. 2). Bilmecenin şiirseliği, çözüme ulaşıp ulaşılamadığına bakılmaksızın, hem soran hem de yanıtlamaya çalışan açısından estetik bir haz ve doyum sağlar. Güzel ve Torun (2010) bilmecenin doğayı ve doğa olaylarını, insanı, hayvanı, bitkiyi, canlıyı, eşyayı ve akıl, zekâ gibi soyut kavramlar ve çağrışımlarla dikkatimize sunarak buldurmaya çalıştığını belirtir (s. 201). Bu yönüyle bilmece insanın dış dünyaya, varlıklara, eşyaya daha dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde bakmasını sağlar. Altunbay (2014) 'bil-' fiili ile '-mAcA' ekinin birleşmesinden oluşan bilmecenin birtakım söz oyunları ile ya da sorularla soyut ya da somut kavramlar ile her türlü olayın, nesnenin bilinmesini/bulunmasını amaçlayan halk edebiyatı ürünü olduğunu belirtir (s. 20). Kaya'ya (2010) göre bilmeceler "gelenekten süregelen ve hemen her konudaki birtakım somut-soyut kavramların uzak-yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan, bir nevi oyuna dayalı zihni melekelerin gelişmesinde önemli rol oynayan ve daha ziyade manzum yapıda olan söz kalıplarıdır." (s. 164). *Türk Ansiklopedisi* (1953) bilmeceyi "nesnelere, tabiat unsur ve olaylarını, insan uzuvlarını, aletleri, nakil vasıtalarını, hayvanları, nebatları, uzak münasebetler ve tedailerle tarif eden hazır söz kalıpları." (s. 394) biçiminde açıklarken daha çok, insanın dış dünyasındaki eşya ve varlık örneklerini öne çıkarır. *Hayat Ansiklopedisi*'ndeki tanımındaysa bilmece için "bir şeyin adını anmadan, sadece özelliklerini üstü kapalı bir şekilde söyleyerek, o şeyin ne olduğunu bulmasını karşısındakine bırakan bir eğlencedir. Bilmecenin içinde daima bir soru bulunur. Bu sorunun yanıtını bulmak daha çok çocuklar arasında bir eğlence vesilesidir." (Rado ve Es, 1961, s. 596) denilir ve bu türün çocuklara ait bir eğlence aracı olarak değerlendirildiği görülür. Bilmecelerin çevreyi, yaşamı, dünyayı henüz yeni tanıma ve algılama evresindeki çocuklarca büyük ilgi gördüğü ve sevildiği bir gerçektir. Ne var ki bu eğlence ve öğrenme aracını yalnızca çocuklarla ve çocuklukla sınırlandırmak doğru değildir. Halkın gözlem gücünün ve kıvrak zekâsının ürünü olan bilmeceler her yaşta insanın ilgi göstererek kullandığı etkili bir öğrenme ve eğlenme aracıdır.

Çocuk eğitimi ve gelişiminde okul öncesi dönemden itibaren büyük önem arz eden bilmecelerin tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Aça (2012) bilmecelerin köklerinin mitolojik düşünceye kadar götürüldüğünü, ilkel dönemlerde toplumların korku ve korkuyla karışık saygı duydukları varlıkların adlarını doğrudan söylemekten kaçınarak ondan en belirgin özelliklerini kullanarak bahsettiklerini belirtir (s. 251). Kaya'ya (2010) göre araştırmacılar bilmecelerin kaynağının Doğu olduğu düşüncesinde birleşirler ve Brahmanizm'in temel eserlerinden olan Vedaların dördüncü kitabı Rig-Veda'da Sanskritçe bilmeceler bulunur (s. 164). Brunvand (1968, s. 48) Ortaçağ'da basılan ilk kitaplar arasında yer alan bilmecelerin Rönesans'a kadar popüler bir eğlence aracı olduğuna, 19. yüzyılda folklorla olan profesyonel ilginin artmasıyla çoğunluğu derlenen halk bilmecelerinin başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede basıldığına dikkat çeker (s. 48). Alperen'e (1996) göre bilmece Almanya'da 19. yüzyılın başlarında bir edebî tür olarak en parlak dönemini yaşar; bunda Schiller, Hebel ve Schopenhauer gibi yazar ve filozofların bilmece yazmış olmalarının büyük payı bulunur (s. 118). Aristoteles (2001) *Retorik*'te bilmece için "iyi bilmeceler, gerçekten de, genellikle, doyurucu eğretilmeler sağlar bize: çünkü eğretilmeler bilmeceleri ima eder, bu yüzden de iyi bir bilmecedan iyi bir eğretilme çıkarılabilir" (s. 170) der. *Poetika*'da da alışılmamış deyimlerle yazmanın, baştan aşağı mecaz kullanmanın bir bilmece olacağını ve bilmecenin özünü insanların üzerinde birleşmeyecekleri bu mecazların oluşturduğunu belirtir (Aristoteles, 1987, s. 63-64). Bilmecenin mecazla ilişkisini göstermesi açısından Georges ve Dundes'in (1974) bilmecenin somut ve özgül terimler kullanılarak tanımlanamadığı, klasik tanımların bilmeceyi her zaman mecazla özdeşleştirdiği tespiti dikkat çekicidir (s. 87). Kaya (2010) Türk edebiyatında en eski bilmece metinlerinin Kuman dilinde yazılan ve 1303'te yayımlanan *Codex Cumanicus*'ta bulunduğunu, bu eserde 46 bilmeceye yer verildiğini belirtir (s. 165). Türk edebiyatında bilmeceye ilişkin ilk bilgi *Divanü Lûgati't-Türk*'te yer alır. Söz konusu eserde Kâşgarlı Mahmûd (2005) bilmece için "tapuzgu, tapuzguç, tapzug" karşılıklarını vererek okurlara "tapuzguç tapuzdum (Ona bir

bilmece sordum)” cümlesini örnek gösterir (s. 533). Türkiye’de bilmeceler üzerine başta Şükrü Elçin, Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz olmak üzere birçok araştırmacının değerli çalışması bulunmaktadır.

Geçmişten günümüze çocuğun bilme ve öğrenme isteğini karşılamada bilmece birçok önemli işleve sahiptir. Şaul’a (1974) göre insan psikolojisiyle ilişkili olan bilmece türü her şeyden önce kişiliği geliştirme ve güçlendirmeye yaramaktadır (s. 80). Özellikle çocukluk, bilmeceye olan ilgi ve düşkünlüğün en baskın olduğu dönemdir. Çünkü “çocukların yetişkinlerden farklı olan bir zihinsel yapıları vardır. Onlar yetişkinlerin minyatürü değildirler; onların dünyayı görme ve gerçeklere karar vermede kendilerine özgü yolları vardır.” (Charles, 2003, s. 1). Bilmeceler çocukların gözlem ve düşünme gücünü artırarak onlara zekâlarını geliştirme olanağı sunar. Bilmeceler sayesinde ana dilinin zengin anlam ve anlatım olanaklarıyla tanışan çocuk; seslerin, sözcüklerin ahenkli birlikteliğini fark ederek dil gelişimsel ve estetik açıdan ilerleme fırsatı yakalar. Yalçın ve Aytaş (2016) yalnızca bir oyun ve eğlence aracı olarak değil, keskin bir zekâ ürünü olarak ortaya çıkan, hazırcı ve dikkati gerektiren bilmecelerin önemli işlevlerinden birinin de dil becerilerinin gerek çevredeki eşya ve olayların iyi kavranması için kullanılan eğlenceli bir öğrenme yolu olduğuna dikkat çeker (s. 191). Düşündürmek, gözlem ve araştırmaya yöneltmek, eğlenirken öğretmek, sözcük dağarcığını geliştirmek, varlıkların farklı nitelik ve özelliklerini göstererek kavratmak bilmecelerin çocuklara sunduğu önemli kazanımlardır. Karakaş’a (2009) göre çocuklar için sözcüklerle üretilmiş bir oyun aracı olan bilmeceler onlara düşünme ve düşünce gücüne seslenen kurmaca bir dünya sunar, şiirsel anlatımla çocukları dille kurgulanmış bir zekâ oyununa davet eder (s. 49). Bu zekâ oyununda çocuklar bir imgeyi sözcüklerden hareketle kavramsallaştırırlar. Bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişime katkı sağlayan bilmeceler çocuklara somutlaştırma becerisi kazandırarak varlıkları ve eşyayı türlü niteliğiyle tanıtır. Sever (2007) çocuğun üç yaşından itibaren bilmecelerle ilgilenmeye başladığını ve bilmecelerin çocuğu eğlendirdiğini, düşündürdüğünü, dil-düşünce ilişkisini sezdirdiğini ve dilin gizemli dünyasını duyumsattığını belirtir (s. 33). İlk çocukluk döneminden başlayarak insanlara yaşam boyu sürecek bilme, öğrenme, düşünme ve sorgulama olanağı sunan bilmeceler “ilgi çekici anlatımları, şiirsel yapıları, akılda kalıcılığı ve işledikleri konular itibarıyla eğitim argümanları arasında tercih edilmesi gereken bir yapıya sahiptirler. Bu yapı itibarıyla hem öğrenmeyi kolaylaştıracak hem de kalıcılığı sağlayacaktır.” (Yangil ve Kerimoğlu, 2014, s. 350).

İşlem öncesi dönemle somut işlemler döneminde bilmeceler çocuk gelişiminin ve öğrenmenin vazgeçilmez unsurlarındandır. Piaget somut işlemleri, nesnel ve nesnel arasındaki ilişkilerin içsel kurallarını sunan ve mantıksal düşünmenin önemli yapı taşları olan bir dizi güçlü, soyut şema olarak tanımlar (Bee ve Boyd, 2009: 339). Somut işlemleri yapma kapasitesi bir defada olmak yerine tek tek gelişir, çocuğun zihninde yeni anlamlar önceki inançların bir sonucu olarak ortaya çıkar ve kolayca sökülüp atılamaz (Charles, 2003, s. 12). Bu noktada çocuk açısından karşılaştığı bilmeceler ve bu bilmecelerin yanıtları onun eşyaya, varlıklara yönelik birbirini izleyen ve destekleyen yeni, farklı anlamlar üretmesinin önünü açar. Kaya (2004) Türkçenin estetiğini, edebî zevkini sergileyen, Türk halkının ince zekâsının ürünü olan bilmeceleri hem bir eğlence aracı hem de usa vurma gücünü geliştiren önemli bir tür olarak görür (s. 469). Bilmeceler Türkçenin söyleyiş ve anlam zenginliğinin birer yansımasıdır. Seslerin, sözcüklerin ahenkli ve ritimli birlikteliği bilmecelere şiirsel, ezgisel bir nitelik kazandırır. Karademir’e (2008) göre bilmeceler soyuttan somuta geniş bir imge âlemini içermektedir ve bu imge çeşitliliğini sağlayan bilmecelerin önemi Türk halkının hayal dünyasının zenginliğini, eşyaya yüklediği anlamı ve geniş söz varlığını ortaya koymasıyla ortaya çıkar (s. 8). Bilmecelerin kişilik gelişimi üzerinde önemli etkileri bulunur. Çelebioğlu ve Öksüz (1995) bilmecelerin insanı düşünmeye sevk etmesi, özellikle küçük yaşlarda sözcük dağarcığını zenginleştirilmesi, eşyanın

karakteristik, en can alıcı noktalarını tespitite ayrıntıdan uzaklaştırmasıyla çevreye daha dikkatle bakma alışkanlığı kazandırma olanağı sağlamasına dikkat çeker (s. 8). Bilmeceler çocuklara problem çözme, zihin açma, farklı düşünme yolları gösterme, analiz ve sentez becerisi kazandırma, dünyaya/varlıklara/şeyya farklı pencereden bakma fırsatı sunma gibi birçok bilişsel kazanım sağlamaktadır. Ne var ki, yaşam boyu ve kalıcı öğrenmenin temel unsurlarından biri olan bilmecelerden günümüzde yeteri kadar yararlanılmamakta, bilmeceler eğitimde ihmal edilmektedir. Balta (2013) günümüzde bilmecelerin aşırı bireyselleşme, değişen yaşam koşulları, sosyal ortamlar, ilgi ve zevkler nedeniyle eski popülerliğini yitirdiğini belirterek bilmecelerin birçok yararlı yönü bulunduğundan eğitim-öğretime dâhil edilmesi gerektiğinin altını çizerek (s. 893).

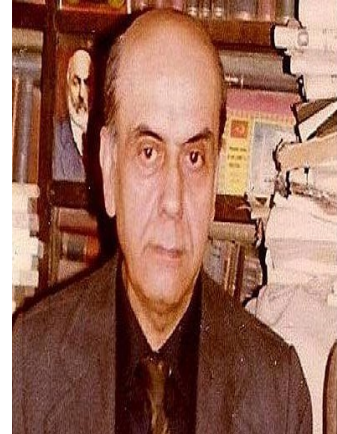
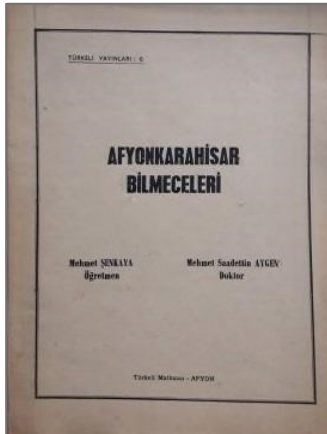
3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Mehmet Şenkaya ve Mehmet Saadettin Aygen'in 1981 yılında yayımladığı *Afyonkarahisar Bilmeceleri* adlı eserin "çocuk" ve "eğitim" başlıkları altında incelendiği bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217).

3.2. İnceleme Nesnesi

Bu araştırmanın inceleme nesnesini Öğretmen Mehmet Şenkaya ve Doktor Mehmet Saadettin Aygen'in Afyonkarahisar'dan derledikleri 1981 yılında Türkeli Yayınları tarafından yayımlanan *Afyonkarahisar Bilmeceleri* adlı eser oluşturmaktadır.

Resim 1: *Afyonkarahisar Bilmeceleri*, Mehmet Şenkaya, Dr. Mehmet Saadettin Aygen

3.3. Araştırmanın Önemi

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nin "çocuk" ve "eğitim" konularında ne tür veriler içerdiğinin araştırıldığı bu çalışma, Afyonkarahisar halkının çocuk ve eğitim algısını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

3.4. Araştırma Problemi

Bu araştırmanın problem cümlesini “Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde ‘çocuk’ ve ‘eğitim’ nasıl, hangi yönleriyle ve ne sıklıkta yer almaktadır?” sorusu oluşturmaktadır.

3.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Doküman incelemesine dayalı bu nitel araştırmada öncelikle Afyonkarahisar Bilmeceleri'ndeki yanıtı “çocuk” ve “eğitim” olan bilmeceler tespit edilmiştir. Kitaptaki bilmecelerde çocuca ve eğitime ilişkin (okul, öğretmen, öğrenci, dersler, ders araç ve gereçleri, başarı vd.) her tür veri belirlenerek betimsel analize tabi tutulmuştur. Wolcott (1994, p. 10) betimsel analizi, bir açıklama ortaya koyarken verilerin orijinal formuna bağlı kalınarak doğrudan alıntılarla sunulması olarak açıklamaktadır. Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde “çocuk” ve “eğitim” başlıkları altında ele alınan bilmeceler eserden alıntılarla örneklendirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Mehmet şenkaya ve Dr. Mehmet Saadettin Aygen'in yayımladığı Afyonkarahisar Bilmeceleri adlı eser bu araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

4. Afyonkarahisar Bilmeceleri

Afyonkarahisar'a ait folklor çalışmaları arasında Afyonkarahisar Bilmeceleri oldukça değerli bir eser olarak öne çıkar. Öğretmen Mehmet şenkaya ve Doktor Mehmet Saadettin Aygen'in derleyerek 1981 yılında yayımladıkları bu eserin basımı şubat ayında Türkeli Matbaası'nca “Türkeli Yayınları: 6” üst başlığıyla gerçekleştirilir. 26 x 18 cm boyutlarında saman kâğıda basılan, 72 sayfadan ve 516 bilmecedan oluşan eserin ön sözünde bilmece hakkında kısa bilgi verilerek bu türün Türk edebiyatındaki tarihsel gelişiminden söz edilir. Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde siyah-beyaz toplam dört resim yer almaktadır ve bu resimlerin üçü sınıf ortamındaki öğrencileri, biri ise evinin salonundaki çekirdek aileyi göstermektedir. Bilmece çözümlerinin, yanıt dizininin yer aldığı eserin sonunda bilmece bibliyografyası da bulunmaktadır. Eserin 72. sayfası boş bırakılarak “Okuyucularımızın Derleyecekleri Bilmecelerin Yazılacağı Sayfa” başlığını taşımaktadır. Derledikleri bilmecelerle Afyonkarahisar kültürüne hizmette bulunan Mehmet şenkaya ve Mehmet Saadettin Aygen okurlardan da kendi derledikleri bilmeceleri kitaba eklemelerini ister. Okurlarda Afyonkarahisar bilmeceleri üzerine farkındalık oluşturmaya çalışan yazarlar böylelikle Afyonkarahisar'a ait sözlü edebiyat ürünlerinin unutulup kaybolmadan yazıya geçirilmesini amaçlar. Afyonkarahisar Bilmeceleri Afyonkarahisar halkının duyuş ve düşünüşünü açığa çıkaran, varlıklara ve eşyaya dönük algısını ortaya koyan önemli bir kaynaktır. Ülkemizin birçok şehrinin bilmecesi kayda alınıp yazıya geçirilmediğinden unutulup gitmiştir. Halk ağzından bilmecelerin derlenerek yazıya geçirilmesi, kitap olarak yayımlanması kültür tarihi açısından bir zorunluluk arz eder. Afyonkarahisar halk ağzındaki bilmecelerin 1981 yılında derlenerek yayımlanması kent tarihi ve kültürü açısından büyük bir zenginliktir. Bu araştırmayla hem bilmecelerin unutulup yok olması engellenmiş hem de kuşaktan kuşağa aktarılmasının önu açılmıştır.

Mehmet şenkaya ve Mehmet Saadettin Aygen'in Afyonkarahisar kültürüne yönelik bir diğer önemli çalışması da Türkeli Yayınları tarafından 1980'de yayımlanan Afyon'da Söylenen Ninniler adlı kitaptır. Afyonkarahisar bilmeceleri ve ninnileri üzerine derleme yapan şenkaya ve Aygen'in bu kültür hizmetini gerçekleştirmelerinde yaşadıkları coğrafya ve halka dönük sevgileri etkilidir. Gerek Mehmet şenkaya'nın öğretmen olması gerekse de Mehmet Saadettin Aygen'in öğretmen bir babanın çocuğu

olması her iki yazarın da özellikle eğitime verdikleri önemle folklorla düşkünlüklerinin nedenini açıklamaktadır. Özellikle Doktor Mehmet Saadettin Aygen'in kurucusu olduğu ve 1951-1987 yılları arasında kesintisiz çıkardığı *Türkelî* gazetesinde Uzun Çarşı Zülali Aralığı Numara 24'teki muayenehanesinde "Fakirlere Bedava Bakılır" notuyla verdiği ilan onun insan sevgisiyle dolu bir doktor olduğunu ve yöre halkına verdiği değeri gözler önüne serer. Muayenehanesi tavana kadar kitaplarla dolu olan, kekemeliği nedeniyle çok sevdiği Afyonkarahisar halkının "Pepe Doktor" lakabını taktığı Aygen 1987'de Afyonkarahisar'dan ayrılıp İstanbul'a giderken tüm kitaplarını yaklaşık kırk yıl hizmet ettiği şehrin halk kütüphanesine bağışlar. Nitekim Akkoyun (2000) 1922'de Ezine'de dünyaya gelen, İstanbul'da üniversite okuyan Mehmet Saadettin Aygen'i vatani görev için geldiği Afyonkarahisar'da kırk yıl kalarak şehre doktor ve gazeteci olarak önemli hizmetlerde bulunan yerel bir düşünce adamı olarak nitelendirir (s. 517). Çömez (2020) de Afyonkarahisar bilmeceleri, masalları, ninnileri, kaplıcaları, maden suları hakkında araştırmalar yapan ve yayımladığı eserlerle Türk halkına büyük hizmetleri bulunan Aygen'den örnek bir kişilik olarak söz eder (s. 66). 1948 yılında Afyonkarahisar'da doğan Mehmet Şenkaya da mesleğinin kendisine yüklediği görev ve sorumlulukla Afyonkarahisar kültürüne yönelik önemli çalışmalara imza atan bir Türkçe öğretmenidir. Gazi Eğitim Enstitüsü mezunu olan yazar, 1996 yılında emekliye ayrılır. *Türkelî*, *Kocatepe* gazetelerindeki köşe yazılarıyla, lisanlı güreş hakemliğiyle, tasavvuf musikisi çalışmalarıyla tanınan Mehmet Şenkaya'nın Afyonkarahisar kültür, spor ve sanat dünyasında önemli bir yeri vardır. Bu bilgilerin ışığında Mehmet Şenkaya ve Mehmet Saadettin Aygen'in Afyonkarahisar'ın sağlık ve kültür dünyasında çalışkan, özverili ve üretken kişilikleriyle yer edindikleri görülmektedir.

5. Bulgular ve Yorumlar

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde Afyonkarahisar halkından derlenen 516 bilmece yer almaktadır. Mehmet Şenkaya ve Mehmet Saadettin Aygen eserin ön sözünde bilmeceleri belirli bir coğrafyayla sınırlandırmanın mümkün olmadığına dikkat çeker. Bilmecelerin coğrafyaları ve sınırları aşan anonim bir tür olduğuna dikkat çeken Şenkaya ve Aygen (1981) söz konusu derlemenin Afyonkarahisar halkına dayandırılarak gerçekleştirildiğini şu sözlerle açıklar: "*Afyonkarahisar Bilmeceleri* adını verdiğimiz bu kitapta, yüzde yüz bölgemize ait bilmecelerle bu civarda en çok söylenen bilmeceleri toplamış bulunuyoruz." (s. 3). Folklorik açıdan önemli bir kültür hizmeti olan söz konusu bilmece derlemesinde yöre halkının duygu, düşünce, inanç ve yaşam biçimi birçok farklı yönüyle açığa çıkmaktadır.

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde yazarların her bilmeceyi numaralandırması, eserin sonunda numaralanmış çözümleri ve sayfa sayılarını belirtmesi ve dizine yer vermesi eserin okurlar tarafından kullanımını kolaylaştırmaktadır. Eserdeki bilmecelerin numaralandırılışında birkaç hata göze çarpmaktadır. Örneğin eserde 5 numarayla gösterilmesi gereken "*Sarıdır safran gibi / Okunur Kur'an gibi / Ya bunu bileceksin / Ya bu gece öleceksin*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 6) bilmecesi numaralandırılmamıştır. Söz konusu bilmecenin çözümü eserde "kına" olarak gösterilse de aslında yanıt "altın"dır. Nitekim dizinde "kına" çözümü yer almamaktadır. Yine 285 numaralı "*Ben giderim o gider / Benimle alay eder*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 19) bilmecesinin yanıtı "gölge" yerine "bölge" yazılmıştır. Nitekim dizinde "bölge" çözümü yer almamaktadır. 285. bilmecedan sonra 286. bilmece atlanıp 287 numaralı bilmeceye geçilmiştir. 433 numarasının hem "kedi" yanıtı "*Yük üstünde kılı çörek*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 27) hem de "mezar" yanıtı "*Ordusu çok / Geleni yok / Gideni çok*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 27) bilmecelerine verilmesi eserdeki bir diğer hatayı örneklemektedir.

5.1. Çocuk

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde yanıtı "çocuk" olan iki bilmece yer alır. Eserin son iki bilmecesini oluşturan bu bilmecelerden ilki 515 numaralı "*Ufack boyu var / Türü türü huyu var*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) bilmecesidir. Bu bilmece Afyonkarahisar halkının çocuğun fiziksel görünümüyle davranışını ve huyunu göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Çocuğun küçük olmasına rağmen birçok farklı ve zengin davranışa sahip olduğunu belirten söz konusu bilmece yetişkinlerin çocuğun davranışlarının bilincinde olduğunu ve onu iyi gözlemlediğini ortaya koyması bakımından önem arz eder. Eserin son bilmecesi, 516 numaralı "*Evimin taşı / Gözümün mutlu yaşı*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) örneğinde de Afyonkarahisar halkının gözünde çocuğun aile kurumunun en değerli varlığı ve dayanak noktası olduğu görülmektedir. Çocuğun ev için taşıdığı önemle anne-babanın gözünde mutluluk, sevinç ya da hüznün kaynağı olabildiğini gösteren bu bilmecede ailelerin çocuklarına düşkünlüğü öne çıkmaktadır.

5.2. Eğitim

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde eğitimle ilişkili toplam otuz sekiz bilmece yer almaktadır. Eserde eğitim yuvası olan "okul" a ilişkin 153 numaralı "*Bilgi için toplanırlar / Görenler aile sanırlar / Orası gerçekte bir kışla / Cahile karşı silâhlanırlar*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) bilmecesi yer alır. Okulu, ilköğretim birlikteliği olan, birbirine bağlı insanların cehaletle savaştığı bir merkez olarak tanımlayan bu bilmecede Afyonkarahisar halkının okula yönelik kutsayıcı ve olumlu bakışını görmek mümkündür. Okulu kışlaya benzeterek vatanın korunması ve bağımsızlığın sürekliliği konusunda öğretmenle öğrenciyi "asker"le özdeşleştiren halkın güçlü millî his ve duyarlılığı bu bilmeceyle ortaya konulur. Yine eserde eğitim araç ve gereçlerine yönelik birçok bilmecenin yer aldığı görülmektedir. Örneğin, bir eğitim aracı olan "kalem"i soran 151 numaralı "*Dilim kurşun veya mürekkep / Kâğıt üzerinde konuşurum hep / Bensiz konuşmayanlara şimdi / Diyorlar iki kulaklı merkep*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) bilmecesi Afyonkarahisar halkının okuma ve yazmaya verdiği büyük değerle cehaleti küçümsediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bilmecede cahil insan değersizleştirilerek eşekle özdeşleştirilmektedir. Okuma ve yazmaya büyük değer atfederek cahilliği kınayan bu bilmeceyle kalemle kâğıdın insan yaşamı için taşıdığı önem vurgulanır. Eserde 277 numaralı "*Kalemin yaptığını yok eder / Ama en iyi arkadaşındır*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 19) bilmecesiyle okurlara kalemden sonra yazmanın bir diğer önemli aracı olan "silgi" sorulmaktadır. Kalem ile silginin eğitimin vazgeçilmez iki aracı olduğunu belirten bu bilmeceyi eserde 278 numaralı ve "çanta" yanıtı "*Kitap yer, defter yer / Karnı doymaz kalem ister*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 19) bilmecesi izler. Çantayı kişileştiren ve onun içine konulan kitap, defter, kalem gibi tüm eğitim araçlarını yediği eğretilmesinde bulunan bu bilmeceyi izleyen 279 numaralı "*Dört bacağı var, rafı var / Adı masa, sandalye değil ama / Oturacak yeri var*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 19) bilmecesinde de yine bir eğitim aracı olan "masa" yer alır. Söz konusu bilmecede masanın rafının bulunduğu dikkat çekilmesi bunun ancak sınıf masası olabileceğini açığa çıkarmaktadır. Yine, eserdeki 237 numaralı "*Tarlası beyaz / Tohumu siyah*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 18) bilmecesinde okurlara "yazı" sorulmaktadır. Bu bilmecedeki siyah tohum-beyaz tarla karşıtlığı ilk bakışta Afyonkarahisar'a özgü önemli bir tarım ürünü olan haşhaşı akla getirmektedir. Nitekim beyaz kâğıtla üzerindeki siyah harflerin tarla, tohum gibi ziraat terimleriyle özdeşleştirilmesi yöre halkının tarım ve hayvancılığa verdiği değeri açığa çıkarmaktadır. Yine, 250 numaralı "*Bir kapak altında / Bir[ç]ok yaprak*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 18) bilmecesinde "kitap", 470 numaralı "*Bir tarlam var: Yarısı beyaz, yarısı siyah*" (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 28) bilmecesinde de "defter-yazı" gibi eğitim araçlarına yer verilmesi yöre halkının çocuklara eğitim araç ve gereçlerini bilmecelerle kavratmaya çalıştığını göstermektedir. Eserde "okul, kalem, silgi, çanta, masa, yazı, kitap, defter" gibi eğitim

terimlerinin bilmecelerle sorulması, halkın çocukların ilgi alanına, beklentilerine verdiği değeri ve gösterdiği özeni ortaya koymaktadır.

Afyonkarahisar Bilmeceleri öğrencilere Türkçe dersi açısından da önemli kazanımlar sağlayabilecek bir içerik sunmaktadır. Eserdeki 188 numaralı bilmeceyle çocuklara “*Çarşamba nerede salıdan önce gelir?*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 15) sorusu yöneltilerek “sözlükte” yanıtı verilmektedir. Eserde Türkçe eğitimi açısından son derece yararlı ve işlevsel bir kaynak olan sözlüğe yer verilmesi dikkate değerdir. Çocukların Türk alfabesindeki harflerin sıralaması konusunda sorgulama yapmalarını sağlayan bu bilmece aynı zamanda çocuklarda “ç” ve “s” harflerinin sözlükteki yeri konusunda farkındalık oluşturmaktadır. Eserde yanıtı öğretici metin türlerinden “mektup” olan 4 numaralı “*Çok uzak yerlerden kuş gelir / Bir garip lâf söyler / Gözlerden yaş gelir*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 6) bilmecesi de Türkçe eğitimi açısından önem taşımaktadır. Bu bilmece mektubun yöre halkını duygulandıran, uzakta bulunan sevdiklerine karşı özlemine yansıtan bir haberleşme aracı olduğunu göstermektedir. 1960’lardan itibaren Afyonkarahisar’ın Emirdağ ilçesinden özellikle Belçika’nın başkenti Brüksel’e çalışmaya giden ve günümüzde sayısı Donat’ın (2022) ifadesiyle 170.000’i bulan Afyonkarahisarlı varlığı bilmecelerde mektubun neden sıkça sorulduğuna ışık tutmaktadır. Eserdeki 42 numaralı “*Ankara’da süt pişti / Kokusu Afyon’a düştü*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 7-8), 357 numaralı “*Ne ağzı var ne dili / Konuşur insan gibi*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 23) ve 428 numaralı “*Tarlası beyaz / Tohumu kara / Elle ekilir / Dille biçilir*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 27) bilmecelerinin yanıtını oluşturan “mektup”un hızlı bir haberleşme aracı olduğu, okuma ve yazma becerisine dayandığı vurgulanmaktadır.

Afyonkarahisar Bilmeceleri’nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’ne yönelik önemli kazanımlar sağlayabilecek bilmeceler de bulunmaktadır. Eserdeki 32 numaralı “*Gökten bir elma düştü / 12 parçaya böldüler / Birine sabır dediler / 11’ini yediler*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 7) bilmecesinde kutsal bir ay olan “Ramazan” sorularak bu kutsal ayda sabretmenin ve oruç tutmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. *Afyonkarahisar Bilmeceleri*’nde dinî açıdan üzerinde özellikle durulan ibadet “namaz”dır. Eserde yer alan dört bilmecede namaz vurgulanır. 137 numaralı “*Beş türlü yemiş / Birbirine ermemiş / Üçü gün görmüş / İki görememiş*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 12) bilmecesiyle 375 numaralı “*Haktaâlâ hoş yaratmış beş yemiş / Beşi dahi birbirini görmemiş / İkisine gün dokunur yaz ve kış / Üçü dahi gün yüzünü görmemiş*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 24) bilmecelerinde çocuklara namazın beş vakit olduğu, iki vaktinin aydınlıkta, üç vaktininse hava karardıktan sonra kılındığı bilgisi verilmektedir. Yine, eserde 493 numaralı “*Allahın buyruğu / Beş okka kendisi / Otuz okka gövdesi*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 29) bilmecesinin yanıtı “namaz, oruç”tur. Beş vakit namaza ve otuz günlük oruca göndermede bulunan söz konusu bilmecede her iki ibadetin de farz oluşu vurgulanmaktadır. Eserdeki 489 numaralı “*Bir nedir, beş nedir / Kâbe[’]deki taş nedir*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 29) bilmecesiyle çocuklara sırasıyla “Allah”, “Namaz” ve Kâbe’nin duvarındaki kutsal siyah taş olan “Hacerülesved” anımsatılarak dinî bilgiler pekiştirilmektedir. Yanıtları “oruç” olan 109 numaralı bilmeceyle “*Ocağa sac kodum / Her [â]lemi aç kodum*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 11), 495 numaralı bilmeceyle de “*Gece insan yer / Gündüz hayvan yer*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) denilerek orucun tüm varlıkları kuşatan engin bir ibadet oluşuna dikkat çekilmektedir. Eserde 497 numaralı “*Üstünü çorap yaptım / İçini kebab yaptım / Kestim senede bir gün / Büyük bir sevap yaptım*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 30) bilmecesiyle de “kurban” ibadetine yer verilmektedir. Allah’ın rızasını kazanmak için yılda bir kez kesilen kurbanın yiyecek ve giyecek olarak her yönden değerlendirildiğini belirten bu bilmece Afyonkarahisar halkının dinî duyarlılığını da gözler önüne serer. Eserdeki 478 numaralı “*Yirmi [b]ir harf noktasız / Bunu bilmeyen imansız*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 29) bilmecesiyle “la ilahe illallah” (kelime-i tevhid), 157 numaralı “*Kırkçınar yaprağı / Hz. Osman toprağı / Ya bunu bilirsin / Ya bu gece ölürsün*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) ve 492 numaralı “*Nar tanesi, nur tanesi / Dünyanın bir tanesi*” (Şenkaya ve Aygen,

1981, s. 29) bilmeceleriyle “Kur’an-ı Kerim”, 491 numaralı “*Ey namaz, binamaz / Etten kale, sudan mescit / Kim kıldı burada namaz*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 29) bilmecesiyle de “Hz. Yunus” sorularak çocukların İslamiyet’e ilişkin bilgileri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde Sosyal Bilgiler'e yönelik bilmeceler de yer almaktadır. Özellikle coğrafya ve tarihe ilişkin söz konusu bilmeceler öğrenciler açısından yararlı bilgiler barındırmaktadır. Eserde 26 numaralı “*Elli iki tane kuşum var / On iki tane yuvaları var / Üç yüz altmış beş tane yumurtası var*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 7) bilmecesinde çocuklara “takvim” sorulmaktadır. Bir yılın elli iki hafta, on iki ay ve üç yüz altmış beş günden oluştuğu bilgisine dayanan bu bilmece çocuğun bilişsel gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Ay, hafta ve gün kavramlarından hareketle bir yılı sayısal değerleriyle düşündürülen bu bilmeceyle çocuklara zaman çizelgesini öğretmek amaçlanır. Yine, 46 numaralı “*Ağaçları var çiçekleri yok / Denizleri var suları yok / Yolları var insanları yok*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 8) bilmecesiyle “harita”, 208 numaralı “*Afrika[']da bir devlet / Türkiye'de bir bitki*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 16) bilmecesiyle “Mısır”, 457 numaralı “*On [b]leşinde ihtiyar / Otuzunda genç*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 28) bilmecesiyle “Ay”, 460 numaralı “*İçi taş dışı taş / Üstünde milyarlarca baş*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 28) bilmecesiyle de “Dünya” yanıtı çocuklara fiziki ve beşeri coğrafyaya yönelik önemli bilgiler kazandırmaktadır. Ayrıca eserde beşeri bilim olarak tarihe ilişkin 161 numaralı “*Önce Söğüt[t]e konduk / Sonra Bursa'ya geldik*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 14) bilmecesiyle de Osmanlı Devleti'nin kurucusu “Gazi Osman Bey” sorulmaktadır. Devletin ilk başkenti Söğüt ve sonraki başkentlerinden Bursa'yı ipucu olarak veren söz konusu bilmeceyle çocuklara Osmanlı tarihi hakkında bilgi verilmektedir.

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde halkın eğitimde başarı ve başarısızlığa yönelik tutum ve davranışlarını görebilmek de mümkündür. Eserde yanıtı “karne” olan iki bilmece yer almaktadır. Bunlardan ilki 148 numaralı “*Bu ay öğrenciye verdiler / Emeklerini göz önüne serdiler / Çalışmayanlar üzüldü / Çalışanlar murada erdi*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) bilmecesidir. Çalışan ve çalışmayan öğrencinin karşılaştırmasının yapıldığı bu bilmecede başarı kaynaklı mutluluğun bir emek işi olduğu vurgulanmaktadır. Eserdeki 154 numaralı “*Heyecanla beklenir / İyiyse sevince sevinç eklenir / Ama beklenen kötüyse / Sahibi köteklenir*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 13) bilmecesinde ise karnesi kötü olan öğrencinin dövülebileceği öne çıkmaktadır. Çocuğa yönelik şiddeti örnekleyen ve pedagojik kaygı gözetilmeyerek oluşturulan bu bilmece, Afyonkarahisar'da velilerin başarısız çocuklarına karne nedeniyle dayak atabildiklerini de açığa çıkarmaktadır.

Afyonkarahisar Bilmeceleri'nde çocuğa yönelik şiddetin yanı sıra pedagojik açıdan uygun olmayan beş bilmece yer almaktadır. Eserdeki 291 numaralı “*Parasını el alır / Dumanını yel alır / Zehiri sana kalır*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 20) ve 477 numaralı “*Parasını el alır / Dumanını yel alır / Zehiri bize kalır*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 29) bilmecelerinin yanıtı “sigara”dır. Bu iki bilmeceye -her ne kadar sigaranın kötü bir alışkanlık olduğu belirtilse de- kitapta yer vermek çocuklar açısından uygun değildir. Bu bilmecelerden hareketle yöre halkının sigara alışkanlığı olduğu varsayımında bulunulabilir. Benzer şekilde, 359 numaralı ve “sapan taşı” yanıtı “*Vinn – Vit / Bunu bilmeyen it*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 23) bilmecesinde de pedagojik özensizlik dikkat çekmektedir. Genellikle çocukların kuş avlamak amacıyla kullandıkları el yapımı ilkel araç olan sapan eserde yer verilmesi uygun değildir. Kültür yayınlarında yazarların okurlara yönelik bilinçli ve özenli bir tutum benimsemesi gerekmektedir. Özellikle çocukların ilgi ve beklentileriyle örtüşmeyen bu tarz bilmeceler onlara herhangi bir yarar sağlamayacaktır. Benzer şekilde, 340 numaralı ve yanıtı “tütün” olan “*Faydan yok zararın çok / Nedir [â]leme k[e]derin / Seni eken neye ekmiş / O kerâta pederin*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 22) bilmecesinde çocuklara sağlığa zararlı bir ürün olan tütünün sorulması düşündürücüdür. Söz konusu

bilmecedeki kerata ve peder gibi olumsuz söylem ve yakıştırmacalarla da büyüğe saygı değeri göz ardı edilerek değerler eğitimiyle çelişmektedir. Eserde çocuklar açısından uygun olmayan bir diğer örnek de 288 numaralı “*Bir tabak, bir kabak / Yirmi iki salak, üç avanak*” (Şenkaya ve Aygen, 1981, s. 20) bilmecesidir. Yanıtı “futbol” olan bu bilmecede, çocuğun bedensel ve devinsel gelişimi açısından son derece gerekli ve yararlı bir spor dalına yönelik olumsuz söylemle kötü sözlerin kullanılması düşündürücüdür. Bu bilmecede Afyonkarahisar halkının futbolu zaman kaybı ve faydasız, boş bir iş olarak nitelendirdiği çıkarımında bulunulabilir.

6. Sonuç ve Tartışma

Mehmet Şenkaya ve Dr. Mehmet Saadettin Aygen’in *Afyonkarahisar Bilmeceleri* adlı kitabındaki çocuğa ve eğitime ilişkin bilmecelerin belirlenerek Afyonkarahisar halkının ilgili kavramlara yönelik algısının araştırıldığı bu çalışmada toplam 40 bilmece tespit edilmiştir. Bu bilmecelerden 2’sinin doğrudan çocuklarla, 33’ünün eğitimle ilgili olduğu, 5 bilmeceninse çocuklar için pedagojik açıdan uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen bilmecelerde Afyonkarahisar halkının çocukları sevdiği, önemseydiği ve değerli birer varlık olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bilmecelerde yöre halkının çocuğun temel haklarından okuma hakkına değer verdiği, eğitim yuvası olan okulları cehaletle savaş merkezlerine benzeterek vatani koruyup kollayan kışlayla özdeşleştirdiği görülmüştür. Okulun insanları cehaletten kurtaran ve ülkeyi geliştirip güçlendiren önemli bir eğitim kurumu olduğunu düşünen Afyonkarahisar halkı; öğrencilerden eğitim araç-gereçlerini iyi tanımalarını, yazma becerilerini geliştirmelerini ister. Bilmecelerde çocuklardan çalışkan ve başarılı birer öğrenci olmalarının beklendiği; çalışkanlığın ve başarının bir hayli değer gördüğü belirlenmiştir.

Afyonkarahisar Bilmeceleri Türkçeden Tarih’e, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’nden Coğrafyaya varıncaya dek türlü derse yönelik bilmeceler içermektedir. Türkçe dersi açısından ilgili bilmecelerden yararlanılarak çocuklara konuşma ve yazma becerisiyle sözlük kullanma alışkanlığı kazandırılabilir. Kitaptaki bilmeceler öğrencilerin sözcük dağarcığını artırma ve onlara Türkçenin ses ve ahenk özelliklerini (aliterasyon, asonans, ölçü, uyak vd.) kazandırmada oldukça işlevseldir. Çocuklar bu bilmecelerle dil becerilerini geliştirme şansı elde edebilirler. Özellikle coğrafya ve tarih derslerine yönelik harita, takvim, Ay, Dünya ve ülkelere ilişkin sorulara yer vermesi eserin çocuklar açısından uzay, gezegenler, Osmanlı tarihi gibi konularda da bilgilendirici bir nitelik taşıdığını göstermektedir. *Afyonkarahisar Bilmeceleri*’nde çocukların özellikle dinî bilgilerini artıracak sorulara sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu noktada Afyonkarahisar halkının özellikle namaz konusunda son derece duyarlılık olduğu ve Kur’an-ı Kerim’e büyük değer atfettiği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bilmecelerde halkın çocukları millî ve dinî duyarlılık bireyler olarak yetiştirme arzusu içinde bulunduğu görülür.

Afyonkarahisar Bilmeceleri’ndeki toplam 516 bilmecedan 40 tanesi doğrudan çocuk ve eğitime ilişkilidir. %7,75 olan bu oran kitaptaki bilmecelerin çocuk ve eğitim açısından azımsanamayacak sayıda veri içerdiğini göstermektedir. Çevresindeki kentlerin bilmece külliyatı müstakil bir kitap olarak yayımlanmamışken *Afyonkarahisar Bilmeceleri*’nin 1981 yılında basılması kent kültürü açısından önemli bir zenginliktir. Eserde kayıt altına alınarak yok olmaktan kurtarılan bu bilmeceler birçok farklı konuda zengin veri içermektedir. Afyonkarahisar’ın eğitim, kültür ve düşünce dünyasını gözler önüne seren *Afyonkarahisar Bilmeceleri*’nin farklı disiplinlerce de incelenmesinin Türk kültür tarihine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aça, M. (2012). Halk Őirinde tür ve Őekil. M. Öcal Oğuz (Ed.), *Türk halk edebiyatı el kitabı* (4. Baskı) içinde (s. 235-282). Grafiker Yayınları.
- Akkoyun, T. (2000). Dr. Mehmet Saadettin Aygen'in Afyon kültür hayatına katkıları. M. Sarlık (Haz.), *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 509-517). Afyonkarahisar Belediyesi.
- Alperen, A. (1996). Folklor ve edebiyatın unutulmuş unsuru: Bilmeceler. *Millî Folklor*, 4(31-32), 117-125.
- Altunbay, M. (2014). Yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesi bakımından Türk halk bilmeceleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 35, 11-29.
<https://doi.org/10.17133/tba.57175>
- Aristoteles (1987). *Poetika* İ. Tunalı (Çev). Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2001). *Retorik* (5. Baskı) M. H. Doğan (Çev). Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, S. (2007). Kültür kavramı. H. Üstündağ- Aydın (Ed.), *Antropoloji* içinde (s. 23-46). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Balta, E. E. (2013). Bilmecelerin dil-düşünme bağlamında eğitimdeki yeri ve önemi. *Turkish Studies*, 8(1), 891-899.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4301>
- Bee, H. ve Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi*. Kaknüs Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). *100 soruda Türk halk edebiyatı* (4. Baskı). Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. ve Başgöz, İ. (1974). Türk halk bilmeceleri. V. Aydınoğlu (Çev.). *Folklor Doğru*, 37, 2-13.
- Brunvand, J. H. (1968). Bilmeceler ve diğer sözlü bulmacalar. K. Türkan (Çev.). *Millî Folklor*, 74, 137-143.
- Can, H. (2006). Aristoteles'te katharsis kavramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 63-70.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48601/617467>
- Charles, C. M. (2003). *Öğretmenler için Piaget ilkeleri*. G. Ülgen (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelebioğlu, A. ve Öksüz, Y. Z. (1995). *Türk bilmeceler hazinesi*. Kitabevi Yayınları.
- Çömez, T. (2020). Dr. Aygen'in Afyon kültür hayatına katkıları. *Türkay*, 4(38), 64-67.
<https://www.turkaydergi.com/2020/10/01/tugay-comez-dr-aygenin-afyon-kultur-hayatina-katkilari/>
- Donat, Y. (2022, 2 Eylül). Gurbetin başkenti. *Sabah*, adresinden
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2022/09/02/gurbetin-baskenti> edinilmiştir.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö. ve Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Eker, G. Ö. (2012). Gelenekten geleceğe halk edebiyatı. M. Öcal Oğuz (Ed.), *Türk halk edebiyatı el kitabı* (9. Baskı) içinde (s. 393-410). Grafiker Yayınları.
- Elçin, Ő. (1989). *Türk bilmeceleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Georges, R. A. ve Dundes, A. (1974). Bilmecenin yapısal bir tanımına doğru. *Folklor Doğru*, 37, 87-95.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2010). *Türk halk edebiyatı el kitabı* (6. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. (1983). *Kültür ve dil* (2. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Karademir, F. (2008). Halk bilmecelerindeki imgesel anlatım üzerine. *Millî Folklor*, 78, 75-87.

- Karakaş, A. (2009). Anonim Türk halk edebiyatı ürünlerinden bilmecenin çocuk edebiyatına katkıları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2, 44-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16873/175639>
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Divanü lûgati't-Türk* (S. Erdi ve S. T. Yurteser, Haz.). Kabalcı Yayınları.
- Kavcar, C. (2017). *Edebiyat ve eğitim* (4. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Kaya, D. (2004). *Anonim halk şiiri* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Rado, Ş. ve Es, H. F. (1961). Bilmeceler ve bulmacalar. *Hayat Ansiklopedisi 2* içinde (ss. 596-597). Hayat Yayınları.
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve edebiyat*. Kök Yayıncılık.
- Sever, S. (2007). Çocuk edebiyatının çocuğun gelişim sürecindeki yeri ve önemi. Z. Güneş (Ed.), *İlköğretimde çocuk edebiyatı* içinde (s. 1-38). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şaul, M. (1974). Dünyada bilmeceler araştırmaları. *Folklor Doğu*, 37, 80-86.
- Şenkaya, M. ve Aygen, M. S. (1981). *Afyonkarahisar bilmeceleri*. Türkeli Yayınları.
- Şimşek, T. (2005). *Çocuk edebiyatı* (3. Baskı). Suna Yayınları.
- Tezel, N. (2000). *Türk halk bilmeceleri*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi (1953). Cilt 6. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2011). Türkçe sözlük (11. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan, H. (2005). 'Çocuk kadar saf, temiz olabilmek/kalabilmek [Özel Sayı]. *Hece*, 104-105, 18-23.
- Wolcott, H. F. (1994). *Transforming qualitative data: Description, analysis, and interpretation*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Yalçın, A. ve Aytaş, G. (2016). *Çocuk edebiyatı* (8. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Yangil, M. K. ve Kerimoğlu, C. (2014). Bilmecelerin eğitimdeki yeri ve önemi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 341-354. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebader/issue/44715/555686>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık.